

A. Golahny, *Rembrandt's reading. The artist's bookshelf of ancient poetry and history* (Amsterdam: Amsterdam university press, 2003, 283 blz., €39,50, ISBN 90 5356 609 0).

Welke boeken las Rembrandt en wat heeft hij van de inhoud in zijn oeuvre verwerkt? Op deze vraag is geen eenvoudig antwoord te geven. Desondanks heeft Amy Golahny — en zij was niet de eerste — een poging gewaagd. Als kunsthistorica kan zij dat blijkbaar alleen maar doen na een buiging voor Rembrandt's 'mastery of illusion in the service of narrative.' Zij wil haar arbeidsterrein beperken tot de invloed van 'ancient poetry and history', en sluit bijvoorbeeld de bijbel en handboeken voor kunstenaars uit. De oplettende lezer is dan wel verbaasd aan het einde van haar boek vele pagina's over die handboeken aan te treffen en bovendien in de lijst van Rembrandt's boeken een bijbel op te merken, waaraan dus geen aandacht wordt besteed. Maar de taak van de auteur was dan ook geen gemakkelijke, want behalve enkele eigenhandig geschreven brieven van Rembrandt hebben we nauwelijks archiefbescheiden die zijn lectuur kunnen documenteren. Het enige gegeven is de inventaris met boeken van 1656 toen Rembrandt in grote financiële problemen verkeerde en zijn boedel verkocht moest worden.

Golahny heeft veel werk gemaakt van het vraagstuk hoe Rembrandt een bepaald onderwerp afbeeldde en of hij dat deed volgens de tekst van de boeken die hij in huis had. De inventarislijst bevat tweeëntwintig niet altijd duidelijk beschreven boeken, terwijl, om maar een paar andere grote schilders te noemen, Rubens 500 en Velasquez 154 stuks bezaten. De auteur doet alle mogelijke moeite om, aan de hand van wat Rembrandt tijdens zijn bezoek aan de Latijnse school 'kan' hebben geleerd en van zijn 'academic education' kon hebben opgestoken, tot conclusies te komen. Het is echter maar helemaal de vraag of Rembrandt werkelijk aan de Leidse universiteit actief is geweest. Bovendien is het zo, dat voor een historicus bij deze benadering de documenten voorop moeten staan en dat zou ook moeten gelden voor deze kunsthistorica. Maar de picturale traditie dringt zich in haar met 'may be's doorspekte betoog steeds weer op de voorgrond. Dat wil zeggen: voortdurend zien we invloed van Rafael en Rubens (met wie Rembrandt wedijverde) optreden naast versies van de verhalen uit de boeken die Rembrandt bezat. En de conclusie die zich onvermijdelijk opdringt is dat Rembrandt geen grote lezer was, laat staan een intellectueel. Daarin ligt waarschijnlijk ook de oorsprong van zijn originele beeldtaal.

Men zou het kunnen laten bij de vaststelling dat dit een te waarden goede poging was waar niet veel uit komt. Toch moet het boek nader worden bekeken want er is meer mis. Allereerst zijn er de talrijke uitweidingen, die duidelijk maken dat de auteur via omwegen telkens tracht Rembrandt zonder enig bewijs met gedachtespinsels op te zadelen. Zo zouden de slechte ervaringen van zijn leermeester Jacob van Swanenburgh in Italië hem misschien hebben doen afzien van een reis naar dat land. Wat is daar nu voor aan te voeren? (61) Ook de contacten met Jan Six worden tot een onaannemelijke vriendschap tussen gelijken waarbij de regent Six samen met de schilder in zijn boeken snuffelt. Erger nog zijn verkeerde vertalingen uit het Nederlands die te herleiden zijn tot een slechte kennis van de taal. (bijvoorbeeld 24, noot 12; 39, noot 50; 233, noot 63) Vervolgens komen er onjuistheden in voor. Om maar enkele te noemen, is Valerius' *Gedenckclanck* 'a history of the Dutch Republic?' (26) Maar zo staat dat niet bij Schama waar de auteur naar verwijst. Heeft Vondel met Cornelis de Graeff het decoratieprogramma van het Amsterdamse Stadhuis gepland? Golahny verwijst naar Frijhoff en Spies. Zij vermelden zuinig dat Vondel 'in elk geval zijdelings' erbij betrokken was. (185, noot 3) Verder was Nicolaes Willingh de hofschilder van 'the Grand Duke of Berlin', met andere woorden van de Grote Keurvorst! (213) En de herkomst van deze en andere fouten is alleen te ontdekken wanneer Golahny zo vriendelijk is in de noten de bladzijden aan te geven bij haar literatuur, wat zij lang niet altijd doet.

In de tekst worden bovendien veronderstellingen met enige regelmaat vrijwel tot zekerheden. Een voorbeeld: het Duitse boek met 'oorlogsfiguren' uit de inventaris van 1656 zou de wereldkroniek van J. L. Gottfried kunnen zijn, geïllustreerd door M. Merian, en misschien zou Rembrandt's leermeester Lastman de schilder tot Gottfried hebben geïntroduceerd, want hun beider beeldtaal leek deels geïnspireerd door Merian. En het andere Duitse boek uit de inventaris zou een Liviuseditie met houtsneden van T. Stimmer kunnen zijn. Uiteindelijk is de conclusie: 'It may have served, as apparently the two other German volumes of Gottfried and Josephus did, as an instructional tool.' (156) Ook een betwistbare suggestie van H. Brunsting, dat de achtergrond van Rembrandt's schilderij voor het Amsterdamse Stadhuis 'De samenzwering van Claudius Civilis' geïnspireerd zou zijn op de Valkhofkapel in Nijmegen, wordt gretig overgenomen met de conclusie dat het daarom als Gelders door de Amsterdamse regenten zou zijn geweigerd. Maar dit zijn en blijven allemaal vermoedens. Eigenlijk is de meest correcte mededeling van de auteur over haar onderwerp op bladzijde 212 te vinden, waar het om de beeldtaal van Caravaggio gaat: zijn 'allusions may well have come not from books but from his own experience ... and conversations with acquaintances. The correlation, therefore between complex imagery, reading and bookownership, is not automatic, but is an individual matter.' Dat geldt ook voor Rembrandt. Het is spijtig dat dit zo'n onvoldragen boek is geworden, dat zeker voor de uitgave nauwkeurig bekeken had moeten zijn.

E. O. G. Haitsma Mulier

A. J. Hoving, A. A. Lemmers, met bijdragen van J. Gerritsma, N. T. van Harpen, T. Lantau, *In tekening gebracht. De achttiende-eeuwse scheepsbouwers en hun ontwerpmethoden, met daarin opgenomen De groote Nederlandsche scheepsbouw op een proportioneale regel voor gestelt door Pieter van Zwijndregt Pauluszoon (1757)* (Bijdragen tot de Nederlandse Marine-geschiedenis XII; Amsterdam: De Bataafsche leeuw, 2001, 316 blz., ISBN 90 6707 541 8).

Scheepsbouw kan de gemoederen verhitten. In de achttiende eeuw ontspon zich in Nederland een heftige controverse over de vraag wat de beste methode was om oorlogsschepen te bouwen, waarbij de scheidslijn grofweg liep tussen enerzijds Nederlandse scheepsbouwers werkzaam buiten Amsterdam en anderzijds Engelse timmermansbazen in dienst van de Admiraliteit van Amsterdam, gesteund door de immer kritische luitenant-admiraal Cornelis Schrijver. Dit conflict, dat werd uitgevochten in adviezen, pamfletten, tractaten, benoemingsprocedures en zelfs een zeilwedstrijd tussen oorlogsschepen, bereikte haar hoogtepunt in het begin van de jaren vijftig. In het centrum van de discussie stonden vragen als: waren schepen van Nederlandse bouwers inferieur aan producten van buitenlandse ontwerpers? Hadden Nederlandse scheepsbouwers een gebrek aan theoretische bagage? Moest de bouw van oorlogsschepen bij alle Admiraliteiten volgens een uniform systeem verlopen? Voor Schrijver en de zijnen was het antwoord op elk van deze vragen: ja. De scheepsbouwers buiten Amsterdam bestreden dat. Voor de historicus is de hele twist natuurlijk vooral interessant omdat door al het geschrijf over en weer veel meer informatie over de bouwpraktijk beschikbaar is gekomen dan zonder de polemiek het geval zou zijn geweest.

Eén van de belangrijkste stukken die in het kader van deze discussie werd geproduceerd, was een verhandeling van de Rotterdamse scheepsbouwmeester Pieter van Zwijndregt Pauluszoon, getiteld *De groote Nederlandsche scheepsbouw*, die vermoedelijk omstreeks 1757 werd geschreven. Deze verhandeling verscheen evenwel niet in druk. Een exemplaar van de tekst